

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ “СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Книга СОЦИОЛОГИЯ
Том 102

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA “ST.KLIMENT OCHRIDSKI”

FACULTE DE PHILOSOPHIE
Livre SOCIOLOGIE
Tome 102

СЪВРЕМЕННИЯТ ГРАД И ФРАГМЕНТИРАНЕТО НА СОЦИАЛНИЯ РЕД

МИЛЕНА ЯКИМОВА

Milena Iakimova. THE METROPOLIS AND THE FRAGMENTATION OF SOCIAL ORDER

The concept of inequality is here set within the framework of a diagnosis of contemporary social life staged on the urban scene. The increase of migration toward metropolitan areas combined with weak public authority entails disintegration of urban social life and encapsulation of zones of social homogeneity – socially intransitive and non-transparent for the anonymous citizen; gated or ghetto communities institutionalized against rather than within the city. From this perspective the radical other of inequality appears to be fragmentation instead of equality, since fragmentation means diminishing of these spaces into which social differences become mutually visible, searching mutual recognition, constituting a correlative matrix of inequality and struggling for equality.

Искам да поставя централното понятие на тематичния брой – (не)равенството – в рамката на един опит за диагностика на съвременните общества. Задачата да се диагностицира съвременността, формулирана по този начин, звучи, разбира се, меко казано, неразумно. Не може и дума да става за всички общества (ако се придържаме към една или друга контейнерна теория за обществото) не може да става дума дори за диагноза на западните общества. Единственото, за което може да става дума, са отчасти интуиции, отчасти плътни описания на феномени, практики и процеси, през които да мислим променената властова конфигурация. Защото равенството не може да бъде мислено извън връзката му с други категории, сред които може би най-важната е справедливостта. А справедливостта винаги ни отвежда до проблемите за легитимността на властта и в крайна сметка просто до властта.

Ще поставя този опит на сцената на социалния живот на града. За аргументирането на този избор не са нужни разточителни обяснения: равенството винаги е свързано с договарянето, взаимното оглеждане и управлението на различието, а градът е сцена на всекидневното съжителство и сблъсък на различието. Градът, казва Луис Уърт, е пространство на съжителство на социалната разнородност [Уърт, 2002:132-133]. Градът, можем да добавим в една етнометодологическа перспектива, е пространството на всекидневното договаряне и предоговаряне на превръщането на тази разнородност в приемливо неравенство. Градът освен това е прицелът на миграционните вълни, които от началото на 90-те години достигат размери, непознати дори от великото преселение на народите, въпреки предвижданията от края на 80-те, че с намаляването на интензитета на индустриализация ще намалее и миграцията.

През 2005 г. след двугодишно изследване американският разследващ журналист Робърт Нюуърт публикува книгата си *Градове в сянка*. Според публикуваните в нея статистики и експертни оценки около 1 400 000 души по света мигрират всяка седмица към урбанизираните райони. Това прави повече от 130 души в минута, а това изисква да се строят по 60 жилища в минута, което би струвало по 3 долара годишно на всеки човек на планетата [Neuwirth, 2005]. В резултат от тези вълни градът все повече изглежда като място не толкова на разлики, а на контрасти. Публичните институции не успяват да обхванат това придвижване на населения и много по-ефективни в акумулирането на нужния ресурс са самите мигранти. Как? Чрез заграбване на публични ресурси, най-вече на общинска земя и електричество. Резултатът е създаване на гетоизирани градски зони, за което, все още без да е съществен притегателен център на транснационална миграция, примери дава и София: ще споменем само видимото (макар и никому неизвестно като точен мащаб) разрастване на кв. „Факултета”. Разбира се, разликите в мащабите на Факултета (в София) и Божия град (в Рио де Жанейро) са непренебрежими, но такива са и приликите между тях, ако искаме да видим структурните трансформации в градската тъкан. Преди да видим какво представлява гетото като социална форма, ще споменем обратната реакция на тази тактика на урбанизация: да я наречем гейтизацията. Резултатът е западане на градския център, оттегляне на богатството от централните градски зони в предградия и понякога в затворени „общности”, нещо, което урбанистите наричат „дегенерация на града”. Най-ярките примери за такива процеси са в Азия и Южна Америка. Те са обаче и най-известни, затова тук ще дам примери от София, която макар и далеч от идеалния тип на тези трансформации, също ги изпитва и демонстрира. По южната дъга на околновръстното шосе на София например в различен етап на строителство са над 15 проекта за затворени селища на терени, чиито площи са между 10 и 30 декара, а имената им варират между „Резиденшъл парк София” и „Симеоново ривър парк”. Какво се предполага хората да правят заедно в тях личи от обектите, които се строят там: търговски центрове, спортни съоръжения, понякога офис-сгради и детски градини. От изключителна важност е качеството на охраната, а видът им е съвършено различен от гетоизираните градски части – затворените селища са спретнати, озеленени и рационални. Също като гетата обаче, те са и недостъпни. И приликите не свършват с това. Затворените общности също както и гетата приватизират публични ресурси. Схемите за това са различни – в някои американски щати такива общности спонсорират общините за построяване на инфраструктурни обекти, след което прибират таксите за ползването им. В София работят схемите за източване на общинската фирма „Софийски имоти”. След журналистическо разследване Д. Пеев публикува тези схеми в бр. 6 на в. *Капитал* от 14.02.2004 г. През 2002 г. общинската фирма купува имот в Лозенец на цени 741 лв. на квадратен метър, а година по-късно продава съседен имот за 147 лв. на квадратен метър, тоест купува 5 пъти по-скъпо, отколкото продава. Друг класически вариант е включване на общинската фирма като партньор с апортирани земи в новоучредено дружество. След кратък срок на благоприличие тя продава акциите си и се оттегля, а имотите остават на частния собственик, който започва да строи модерен търговски обект или затворено селище. Въпреки

разнообразието в схемите и огромните морални и социални разлики между бедняшките и новобогаташките гета, те демонстрират общо структурно изменение на градовете – приватизиране на публичните пространства. Тук с право може да се възрази, че това са стари и добре познати процеси. Масшабите им обаче са непознати, а с това и ефектите.

Второто сходство между двете, вече споменато, е тяхната принципна затвореност – това са нетранзитивни зони, крайни, а не междинни точки на движение в града, при това вътрешно сравнително хомогенни и с относително висока, макар и постигната по различни начини, социална кохезия. В гетото тя произтича от интимните в смисъл на близки, повтарящи се, неопосредени от формализирани правила и институции връзки (предимно роднински и землячески). В затворените общности пък кохезията е резултат не толкова от взаимодействията и отношенията, колкото е купена на пазара на охранителните фирми. Тук обаче не искам да навлизам в разликите, а по-скоро да драматизирам приликите, за да поставя въпроса какво означават тези феномени за града. Формирането на вътрешно хомогенни, нетранзитивни и непропускливи зони, в които анонимният градски жител няма как и защо да попадне, означава дефицит на гражданство, така да се каже в общ обем. Градът престава да бъде пространство на свързване с анонимни партньори, от него се оттегля способността за съвместно действие заедно с оттеглянето на структурите на организирана солидарност. От зона на възможно свързване на взаимно анонимни партньори градът се превръща в поле на конкуренция за приватизиране на публични ресурси. При това, струва ми се, не става дума просто за приватизиране на публичните пространства, а за нещо по-драматично. За да го назова, ще прибегна до един любим на градските изследователи и поради това вече леко клиширан и поизтърган сюжет – моловете. Те изглеждат като публични или поне като публично достъпни места. Макар и да са частна собственост, в тях сякаш има свобода на събиранията и на словото. Но ето една история от изследването на Лин Стехели и Дон Мичъл. В *Карусел Сентър*, Сиракуза, Ню Йорк, местна мироопазваща организация наема щанд. На 27.02.2003 г. управата на мола уведомява организацията, че вече не може да ползва (т.е. да наема) щанда. Договорът на пацифистите е прекратен. Започва втората война в Ирак [Staehele/Mitchell, 2006:979]. Молът е частно пространство, в което публиката е поканена да харчи пари, а не публично място, в което да се размишлява за властта. Тези частни пространства се появяват на мястото на бивши публични пространства¹. Дори когато в тях има места за срещи на организации, има и режим на достъп и наем, който не отива за публични инвестиции.

Молът, разбира се, е просто една метонимия за процеса на изчезване на празните места в градовете. А тъкмо „празното“, безполезното може да бъде публично, да свързва отвъд локалните определености, да бъде място на способността за съвместно действие отвъд интимните връзки. Т.е. онази по-драматична диагноза, заради която прибягнах до метонимията с мола, гласи, че е налице процес не просто на приватизиране на публичните места като

¹ По ирония на историята в момента в София монументите от времето на социализма, паметниците на един режим, който смазва свободната публичност, пазят тъкмо публичните пространства.

физически пространства, а на самата публичност като сфера, като структура на сблъсък на аргументи за съвместния свят и за упражняването на властта в него, като структура на излагане на едно твърдение на обосноваване и критика. Струва ми се, тъкмо това е процесът, който урбанистите наричат „дегенериране на градовете”. Но парадоксално предложенията им за противопоставяне на този процес всъщност само го легитимират и даже усилват. В центъра на тези предложения е съживяването на общностите в града. За да покаже как се постига този парадоксален ефект, в който терапията усилва болестта, ще се върна към гетото.

Като социална форма гетото е „вътрешното изключено”, то е вплетено в града негово отрицание: неясно, непроницаемо, аморфно, струпване на нерегламентирани смещения и съответно извор на морални опасности. Видяно от перспективата на обитателя му, то, разбира се, е добре организирано (това е, общо взето, развълнуваната констатация на всички градски антрополози, от Уилям Уайт до Робърт Нюуърт, които изследват бордеите). Социалната организация на гетото обаче е непрозрачна и недостъпна, ако човек няма хабитуса на гетото. Социалната организация не може да бъде преведена от човека от гетото на някакъв аналитичен език, не може да бъде аналитично преподадена, а само чирашки усвоена. Това впрочем е една от причините никакви количествени методи да не могат да се прилагат в изследване на гетото. Ако препратя към дихотомията на Мишел дьо Серто, която пък се основава на Хайдегеровата опозиция между наличното и подръчното, човекът от гетото няма отчуждената, картографска, аналитична, универсализираща перспектива към социалния си свят. Както физическото, така и социалното движение в гетото е възможно само в микроресурсите на маршрутите и на подръчностите, само на хабитуализираното, на което не противостои никаква формализирана кодификация, отчуждаваща опита и противостояща му като детемпорализирана концептуална схема.

Двете конкуриращи се урбанистични стратегии за гетото са тази на джентрификацията, от една страна, и на инвестирането в общността, от друга. Джентрификацията е постепенно изтласкване на жителите на гетото чрез механизмите на пазара на земя и недвижима собственост (понякога, по-скоро по изключение, но все пак, подпомагано от полицейски апарат). По този начин джентрификацията унищожава практически единствения ресурс на човека от гетото – социалните му връзки – и го превръща в бездомник, съвършено различна фигура на социално изключване от човека от гетото, създава среда на атомизация, „възмутително блед, академичен термин за ужаса, който се крие в него” [Арент, 2007:66]. Човекът от гетото принадлежи към някакво морално и социално пространство, има някакъв (понякога значителен) социален капитал, макар циркулацията му да е затворена във връзките на близост, подръчност и фамилиарност. Бездомникът е атомизиран, без координати в каквото и да било морално и социално пространство, принципно несвързан и в някакъв смисъл дехуманизиран.² Тук трябва без колебание да се посочи една концептуална

² Тук все пак трябва да посочим и една прилика – и бездомникът, и гетото са социални фигури, които дискурсивно се използват при криминализирането на градската бедност. Гетото обаче има повече ресурс да формира тактики на съпротива срещу тази стратегия. Бездомникът, изтласкан на улицата от процеса на джентрификация, но и от публичните политики на библиотеки, гари,

грешка на някои от радикалните поддръжници на джентрификацията, които твърдят, че разкъсването на първичните връзки на гетото дава възможност за индивидуализиране на жителя му. Концептуална грешка тук – огромна и фатална – е, че индивидуализацията се мисли като противопоставена на социализацията. Индивидуализацията обаче означава усвоена способност да гледаш на себе си през нормативните перспективи на множество диалогични партньори, да имаш някакъв ресурс за себеотнасяне, да си в състояние да се дистанцираш от собствената си перспектива и да заемаш тази на друг, да имаш изградено понятие за генерализиран Друг. Успешната индивидуализация предполага с една дума социализация. Т.е. атомизацията е тъкмо противоположното на успешната индивидуализация. В този смисъл градските гета – ужасяващи места на мизерия – погледнати отвътре, противостоят на атомизацията, демонстрират някакъв обвързващ морален и социален ред, някакви хоризонтални връзки на доверие.

Затова и конкурентната на джентрификацията урбанистична стратегия е тази на инвестирането в общността. Тезата тук е, че когато тази стратегия се разглежда като самодостатъчна, тя усилва анихилирането на публичността, фрагментирането на социалния ред и общия дефицит на гражданство. Ето за какво става дума. Инвестирането в общността на гетото е комунитаристка стратегия, свързана с политиките на идентичността/различието. Тя предполага обявяването на едно пространство (физическо и социално) за пространство на културно различие и насочване на публични фондове към него тъкмо като определено според идентификационния маркер на специфичната си култура. Този тип стратегии, мощни през 90-те години на 20 век, бяха изковани като противодействие на стеснената перспектива на преразпределителната справедливост и на нетолерантността към миграцията от Третия свят.³ Това, което в крайна сметка обаче постигнаха тези политики, беше изместване на проблема за преразпределението с проблема за признаването на културни идентичности [Fraser, 2000:110-112]. От гледна точка на равенството това има две последствия: на макроравнище то изтласка проблема, като отхвърли възможността за споделена дефиниция за равенство – равенството е въпрос на културни дефиниции, които са несъизмерими. На микроnivото на общностите отвътре пък, тези политики изтласкаха проблема за неравенството, като подведоха всички статусни и ролеви характеристики на индивидите под общата им културна идентичност, игнорирайки по този начин както категориалните конфигурации, създадени в самия интерактивен контекст на общността, така и тези, които са привнесени от външни институционални контексти. От гледна точка на властовата конфигурация на съвременните общества политиките на идентичността/различието обслужиха диспозитива на сигурността, като чрез понятието за култура и културно различие сведоха определени категории хора до етническите им особености и до някакво предполитическо квазиприродно

църкви, има много по-малък шанс проблемът му да се види като социален, а не като криминален.

³ В България тези политики се обвързаха с ромите. С провеждането им бяха свързани ред несъобразия, но нека споменем само логически нерешимия проблем как да провеждаш културалистки политики спрямо ромски общности, чиито членове отказват да се идентифицират като роми (а това не е рядък случай, особено в североизточна България [Томова, 1995:16-22].

състояние. Така в случая с комунитаристките идентитаристки политики непреднамерените последици се оказаха много по-силни от целеположените. Социално-реторическият ефект от програмата за разширяване на равенството към сферата на културните права беше вторично затваряне на гетоизираните общности в непроницаемите зони на градовете и в собствената им есенциализирана и етнизирани културна традиция. Т.е. от една страна, равенството като регулативна идея се размива от въвеждане на културните права в обсега му. А от друга страна, инвестицията в общност, доколкото е форма на критика на идеята за преразпределителна справедливост (и съответно не е съпроводена от инфраструктурни инвестиции на публични ресурси), води до допълнително затваряне на зони от градската социалност. Инвестирането в общност, макар и не в драстичната степен на атомизацията, също поражда социализационна оскъдица, защото затваря ресурсите на индивида да се себеотнася само до перспективите на малцина значими други, с които е свързан от трайни, близки и интимни връзки, а понятие за генерализиран Друг не може да се изгради без способност да заемаш перспективите на анонимни комуникативни партньори. Точно затова усилването на общностите само по себе си не може да компенсира свиването на публичността, а само да го усилва.⁴ То затваря социалния живот в защитения хоризонт на социализационната оскъдица и затруднява възможностите на индивида да надскача локалните определености на произхода и интимните връзки на първичните групи, да навлиза в публичния живот на някаква политическа общност, т.е. възпрепятства го да бъде гражданин. Това води до оттегляне на способността да се действа съгласувано в оградени места, във фрагментирани социални редове. Мислена извън контекста на публичността, стратегията на инвестиране в общността води до конституиране на общността *срещу*, а не *в* града. И това – въпреки огромните морални и социални разлики – важи и за етническите гета, и за затворените зони на охолан живот. Това фрагментиране на социалния живот, чиято идеология по непреднамерените си последици се оказва идентичностният модел на политика, представлява и разпадането на единната матрица на съотносимост на социалните различия, т.е. на матрицата на социалното неравенство. А само спрямо нея, като нейна критика и регулативна идея, има смисъл концептът „равенство”. От тази перспектива радикално другото на неравенството е в много по-голяма степен фрагментирането, отколкото равенството. Фрагментирането ще рече изчезването на онези пространства, в които социалните разлики стават видими една за друга, съизмерват се, търсят взаимно признаване на идентичностните си претенции, разиграват конфликтните си стратегии като конкуриращи се нормативни проекти за общия си социален свят. Прост пример за такова противостоене в и за града може да бъде конкуренцията за това в каква посока да се развива транспортната инфраструктура – дали към насищане с повече пътища (по които съответно могат да се движат повече автомобили), или към подобряване и увеличаване на публичния транспорт. Дали ще привилегироваме автомобилите, или автобусите и трамваите – това не са просто инструментални и чисто функционални въпроси (и съответно решения). Това са конкурентни нормативни проекти, които се отнасят пряко до неравенството и до това дали привилегироваме хората с по-високи или с по-ниски доходи. Когато

⁴ Примерът на градовете в ЮАР може и да е радикален, но показва тъкмо тази невъзможност.

обаче изчезнат пространствата, в които тези разлики се срещат, съизмерват и конфронтират, изчезва и видимостта към нормативните хоризонти на тези стратегии, те започват да изглеждат чисто инструментални. Т.е. другата страна на социалната фрагментираност е, ако използвам дихотомията на Хана Арент, прогресивното заместване на способността да се действа съгласувано (това е нейната дефиниция за власт [Арент, 2007:53] от техниките на господство. В този смисъл и ако приемем тази дефиниция на власт, фрагментирането и атомизацията ужасяващо увеличават управляемостта на средата, но пораждаат хроничен дефицит на легитимна власт. А управляемост без легитимна власт е състоянието, предшестващо аномията.

Фрагментирането на реда в оградени места с относително висока вътрешна хомогенност е ефект на този властови диспозитив, който след Никлас Роуз се нарича диспозитив на сигурността⁵. Тъкмо сигурността е най-мощният източник на легитимационни репертоари на властта днес. Сигурността е мантрата на войната срещу тероризма, на въвеждането на биометрични данни в документите за самоличност, на създаването на бази данни с генетична информация, на разпространението на охранителни камери, на полицейските тактики на управляемост на гетата, но и на битки, които не изглеждат непосредствено свързани с господството – борбата срещу глобалните промени в климата и съпротивата срещу генно модифицираните храни. Сигурността обаче оперира като „политически дискурс, който оправдава нови форми на суверенна власт, като поставя действията на държавата извън политиката” чрез постоянно извънредно положение [Braun, 2007:23]. Тази дефиниция на диспозитива на сигурността играе върху наслагането на две интерпретации на суверенната власт – фукоянската и тази на Карл Шмит. Мишел Фуко схваща и определя суверенитета като властта да накараш да умре или да оставиш да живее, принцип, който му влиза в работа най-вече за да покаже как той бива преобърнат от биополитическата власт, изтълкувана като властта да накараш да живее или да оставиш да умре. Биополитиката обхваща живота на вида, а не на индивида, структурира го в класове и го подрежда с дискурсите на разнообразни – здравни, жилищни, демографски – статистики, на хигиената и градоустройството. Тази власт върху живота, която го натрупва, умножава, канализира, подрежда в класове, прави го управляем, поражда, казва Фуко, един нов субект-обект на властта – населението [Фуко, 1993:179-216]. Шмитовата дефиниция на суверенитета не почива на това върху какво се упражнява властта, а върху принципа на упражняването ѝ - суверен е този, който обявява извънредно положение, учредява ситуация извън реда, за да може да се появи ред [Schmitt, 1985:5]. В междината между двете дефиниции интерпретаторите на диспозитива на сигурността всъщност демонстрират, че съвременната властова конфигурация оперира чрез обратно интегриране на механизми на суверенната власт в биополитиките – поставяне на хора и населения в извънредно положение в името на сигурността. Този прочит на Карл Шмит е донякъде некоректен, защото пропуска децизионисткия момент, за да използва инструментално ексепционисткия. При Шмит като суверен се конституира онзи, който се поставя отвъд реда, за да го учреди, т.е. онзи, който радикално поема отговорност за реда, тъй като няма предшестваща норма, на която да се позове.

⁵ Макар че самият Роуз не използва точно този термин, за смисъла му [Rose, 2001:17-22].

В диспозитива на сигурността този момент на поемане на отговорност отсъства. Обявяването на групи от хора в извънредно положение е въпрос не на политическо, а на експертно решение, не вземано, а изчислявано от агенции по управление на риска. Тъкмо така диспозитивът на сигурността всъщност означава изваждането на решаващи действия по управлението отвъд обхвата на политическото⁶. Това е цената на фрагментирането на социалния ред, в което властта е хронично нелегитимна, а регулативният идеал на равенството – размит.

ЛИТЕРАТУРА

- Арент**, Х. 2007. За насилието. В: *Насилие и политика*. С., ИК „Критика и хуманизъм”, с. 9-124.
- Томова**, И. 1995. *Циганите в преходния период*. С., „Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия”, С.
- Уърт**, Л. 2002. Урбанизмът като начин на живот. В: Грекова, М. (съст.), *Градът: социална реалност и представа*. С., Изток-запад, с. 26-150.
- Фуко**, М. 1993. *История на сексуалността, т. 1: Волята за знание*. Плевен, ЕА.
- Braun**, В. 2007. Biopolitics and the Molecularization of Life. In: *Cultural Geographies*, vol. 14, no. 1, p. 6-28.
- C.A.S.E. Collective**. 2006. Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto. In: *Security Dialogue*, vol. 37, N 4, p. 443-487.
- Fraser**, N. 2000. Rethinking Recognition. In: *New Left Review*, vol. 3, p. 107-120.
- Neuwirth**, R. 2005. *Shadow Cities: A Billion Squatters, a New Urban World*. NY, Routledge.
- Rose**, N. 2001. The Politics of Life Itself. In: *Theory, Culture and Society*, vol.18, N 6, p. 1-30.
- Schmitt**, C. 1985 [1922]. *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Cambridge MA, MIT Press.
- Staheli**, L./D. **Mitchell**. 2006. USA's Destiny? Regulating Space and Creating Community in American Shopping Malls. In: *Urban Studies*, vol. 43, nos. 5/6, 977-992.

⁶ За множество примери и за критически анализ на механизмите зад тях вж. C.A.S.E. Collective, 2006, особено p. 464-469.